

Гребенюк В. В.,
*ст. викладач, здобувач, Державна академія статистики,
обліку та аудиту Держкомстату України, м. Київ*

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА: МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ

Розглянуто роль та місце малого підприємництва в умовах становлення соціально-орієнтованої ринкової економіки України. Запропоновано методичні підходи щодо визначення ефективності малого підприємництва як особливого сектору економіки. Висвітлені питання соціальної відповідальності суб'єктів малого бізнесу в громадянському суспільстві.

The role and place of small business in the making social-orient market economy of Ukraine is considered. The methodical approaches to designation an effect of small enterprise as a special sector of economy are suggested. The questions of social responsibility of small business subject in public society are clarified.

Одним з пріоритетних завдань ринкових перетворень в Україні на сучасному етапі залишається формування ефективного, конкурентоздатного підприємницького середовища. В загальній системі підприємницької діяльності особливе місце займає мале підприємництво, оскільки саме цей сектор найбільше відповідає суті ринкової економіки.

На відміну від великого, малий бізнес у більшості своїх форм потребує незначних початкових капіталовкладень, що, в свою чергу, полегшує доступ багатьом бажаючим до заняття підприємницькою діяльністю. Мале підприємництво, оперативно реагуючи на зміни кон'юнктури ринку, надає ринковій економіці підвищену мобільність та гнучкість. Воно забезпечує високу рентабельність у виробництві товарів, які стали невігідними або навіть збитковими для великих підприємств. Мале підприємництво підвищує зайнятість, створює сприятливі умови для більш раціональної виробничо-господарської кооперації [1, с.15].

Разом з тим, за роки незалежності України при проведенні цілого комплексу ринкових реформ середовище малого бізне-

су в нашій країні все ще не створено. Слід визнати, що велика кількість малих підприємств, які були створені на початку-середині дев'яностих років минулого століття, з огляду на несприятливі зовнішні умови та внутрішні суперечності було ліквідовано, деякі з них поповнили сектор „тіньової економіки” або ж пішли по шляху примітивізації технологій та організації виробництва. Переважна більшість малих підприємств функціонує сьогодні у сфері торгівлі та послуг [2]. Чисельність суб'єктів малого бізнесу в реальному секторі економіки все ще залишається низькою, у сфері високотехнологічних виробництв та інноваційної діяльності – катастрофічно малою.

Істотний вклад у формування авторської концепції регулювання розвитку малого бізнесу в період ринкової трансформації внесли праці вітчизняних та зарубіжних вчених серед яких, насамперед, слід відзначити В. Гейця, З. Варналія, Г. Білоуса, Ю. Єханурова, С. Реверчука, А.Кисельова, І. Жилиєва, С. Соболя й ін. Західна наукова думка представлена тут дослідженнями П. Самуельсона, Е. Тоффлера, Б. Харрісона, С. Соломона, Б. Карлофа. У формуванні сучасних поглядів на мале підприємництво важливу роль зіграли праці російських вчених-економістів Л. Абалкіна, А. Бусигіна, В. Савченко, К. Блюммера, В. Яковлева та ін.

Слід сказати, що, незважаючи на всезростаючу увагу вчених-економістів, фахівців органів виконавчої влади, підприємців до проблем малого бізнесу, все ще залишається доволі багато невирішених методологічних, теоретичних та практичних питань у цьому напрямку. Недостатня ефективність фінансової, організаційної, правової підтримки малого підприємництва на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях та завдання щодо його адаптації до специфічних умов вітчизняної економіки потребують більш ґрунтовного теоретичного осмислення та дослідження даної проблеми.

Питання економічної ефективності у своїх працях розглядали також відомі західні теоретики підприємництва та менеджменту П. Друкер, Р. Хізріч та ін. Проте, маючи різні соціально-економічні умови для розвитку у країнах із розвинутою ринковою економікою та в Україні, майже неможливо перенести розробки та пропозиції зарубіжних вчених у вітчизняне макроекономічне середовище. До того ж, сучасна економічна література розглядає питання ефективності, в основному, з позиції теорії виробничих можливостей, проблеми вибору в економіці, що значно звужує об'єкт досліджень. Що стосується ефективності малого підприємництва, то ця про-

блема знаходиться ще на стадії дослідження, а вітчизняна теорія соціально-економічної ефективності і, тим більше, ефективності малого підприємництва в умовах ринкової економіки потребує подальшої систематизації та ґрунтовного вивчення.

Зазначені обставини обумовлюють вибір мети даного дослідження, що полягає у розгляді сутності малого підприємництва як найважливішого ринкоутворюючого чинника та визначенні системи критеріїв ефективності з позиції мікро- та макрорівнів суб'єктів господарської діяльності.

В основу економічної ефективності покладений принцип якості господарювання у вигляді співвідношення затрат суспільної праці і отримуваним при цьому доходом. Завдання щодо дослідження ефективності та розробки методів її аналізу полягають у виявленні якості та результативності господарювання для досягнення соціально-економічних цілей. Однією із своїх фундаментальних основ економічна ефективність має принцип „порівнювальних переваг”, тобто переваг використання одних ресурсів у порівнянні з іншими. Це, слід сказати, можна віднести і до ефективності різних секторів економіки у питаннях більш ефективного виконання визначених цілей, тобто малого підприємництва щодо середнього та великого.

Критерій економічної ефективності – це максимальна результативність використання наявних ресурсів для досягнення відповідного соціально-економічного ефекту. Критерію ефективності може відповідати ряд показників, які можуть бути представлені як співвідношення результатів та витрат діяльності при досягненні відповідних соціальних параметрів розвитку економіки. Кількісним узагальнюючим показником критерію ефективності міг би бути інтегральний показник ефективності, проте тут існує цілий ряд проблем для його впровадження та використання. Причина, передусім, полягає у складності (нерідко у неможливості) виміряти сукупні макроекономічні витрати, оскільки засоби та предмети праці, робоча сила і т.д. мають зовсім різну економічну природу і об'єднати їх в "спільному знаменнику" було б неправильно. Таким чином, замість одного, інтегрального показника економічної ефективності слід використовувати систему окремих показників, які в сукупності розкривають ефективність того чи іншого проекту, галузі, сектору економіки.

Проблема визначення критерія ефективності пов'язана з дослідженням форм ефективності. В наукових працях вчених-економістів розглядаються різні форми ефективності. В залежності від методики аналізу розрізняють: абсолютну та за-

гальну ефективність. В залежності від характеристики рівнів господарювання – внутрішньогосподарську та народногосподарську. В залежності від змісту соціально-економічного ефекту – соціально-економічну, соціальну, економічну.

Дослідження теорії ефективності неможливо провести, не врахувавши її факторів та резервів. Фактори – матеріальна основа виробництва, вони безпосередньо беруть участь у створенні продукту і в кожний момент мають реальну величину. Фактори виступають як виробничі ресурси і можуть бути представлені в натуральних та вартісних одиницях. Резерви існують лише тому, що з різних причин, в даний момент використання факторів не є оптимальним. Величина та характер резервів залежить від ступеню використання сукупності факторів, тобто виробничого потенціалу. Економічна оцінка виробничого потенціалу та його резервів, тобто невикористаних в даний момент можливостей відповідного матеріального та соціального ефекту – найважливіша проблема ефективності.

Таким чином, при побудові моделі дослідження теорії соціально-економічної ефективності малого підприємництва логічним завершенням стає такий зв'язок: ефективність малого підприємництва → показники ефективності → основні методи розрахунку та аналізу ефективності → фактори та резерви підвищення ефективності малого підприємництва.

Під ефективністю малого підприємництва Яковлев В. М. розуміє „його більш високу результативність порівняно з іншими формами організації виробництва чи обміну, досягнення якої здійснюється у зв'язку із поставленими цілями” [3]. Автор у своєму дослідженні акцентує увагу на перевагах малого підприємництва над іншими формами господарювання, що, слід сказати, лише частково розкриває сутність даної категорії, оскільки не враховує цілого комплексу переваг та функцій малого підприємництва.

Ефективність малого підприємництва – це співвідношення соціально-економічного ефекту до витрат для його досягнення при виконанні поставлених цілей. Основна ціль підприємництва, з точки зору суспільства, – це задоволення різноманітного комплексу потреб всіх членів суспільства. Цілий ряд важливих соціально-економічних завдань мале підприємництво може вирішувати більш ефективно в порівнянні з іншими формами господарювання, а саме: підвищення зайнятості та соціальної активності населення; реалізація наукових знань та інтелекту; підвищення інноваційної складової економіки; ріст освітньо-культурного рівня людини та суспільства в ціло-

му тощо. В рамках даного дослідження ми розглянемо ефективність малого підприємництва, передусім, з точки зору його зовнішніх ознак (соціальної відповідальності), оскільки саме цей напрямок, вважаємо, є одним із найменш досліджених у вітчизняній теорії малого підприємництва.

Більш висока результативність у вирішенні перерахованих вище завдань можлива завдяки особливостям малого підприємництва: інноваційності, гнучкості, раціональності. Саме такі ознаки можуть забезпечити максимальний результат при мінімальних витратах. Важко не погодитись з думкою В. Яковлева, який зазначає, що: „Корисний ефект мале підприємництво досягає при порівняно меншій капітало – праце – матеріало – енергоємності. Таким чином: малий обсяг інвестицій при більш високій швидкості обігу – менший фінансовий ризик – швидка окупність витрат – кращі результати” [3, с.25].

Світовий досвід розвитку малого підприємництва свідчить про те, що на відповідних етапах інноваційного процесу і в окремих галузях його інноваційна діяльність більш ефективніша, ніж великого. Інноваційна діяльність є особливим інструментом підприємництва, яка, по-суті, створює ресурси. Ресурс не стає ресурсом до тих пір, поки хтось не знаходить "чому-небудь існуючому в природі" застосування, тим самим надаючи йому економічну цінність. До цього моменту будь-яка рослина – не більше ніж бур'ян, а будь-який мінерал – просто камінь. Все це справедливо і в економічній, і в соціальній сферах. Не існує більш вагомшого ресурсу в економіці, ніж „покупна спроможність”, а вона, в свою чергу, – винахід підприємця-новатора [4, с.43].

Успішні підприємці, якою б не була їхня мотивація – гроші, влада, слава чи визнання, – намагаються створити що-небудь нове та корисне. Для них недостатньо просто покращити те, що вже існує, або ж просто внести у нього зміни. Вони намагаються надати своїм нововведенням нову, відмінну цінність, зробивши їх порівняно кращими, перетворити „матеріал” в „ресурс” чи поєднати вже існуючі ресурси в новій, більш доскональній комбінації.

Ефективність малого підприємництва виявляється саме в тому, що воно виконує функцію "авангарду" в розвитку ризикованих проєктів в науці та техніці із мінімальними витратами. По мірі розвитку людської цивілізації саме мале підприємництво буде володіти все більшими перевагами в науково-технічній галузі і, відповідно, характеризуватися зростанням ефективності. Це обумовлено об'єктивними процесами в розвитку суспільства і передусім „постіндустріальною техно-

логічною революцією". Вона сприяє посиленню ролі електроніки та автоматики у виробництві, торгівлі, деконцентрації та диверсифікації виробництва. В цих умовах більш ефективними, пристосованими стають невеликі підприємства і, особливо, в обробній промисловості, сфері послуг і т. д.

Слід відзначити, що на сучасному етапі великі підприємства для підвищення ефективності власного виробництва стали використовувати принципи малого підприємництва у виробництві та управлінні. Так, на зміну лінійно-функціональним, функціональним структурам управління приходять більш простіші (лінійні, бригадні), що означає створення малих фірм всередині великих компаній.

Ефективність малого підприємництва у питаннях підвищення інноваційної активності економіки полягає в: локалізації інноваційних ризиків на малих підприємствах; виробничій і ринковій апробації інновацій; організації виробництва наукомістких унікальних дрібносерійних виробів; насиченні ринку експериментальною та дрібносерійною продукцією, що користується значним попитом у покупців. З огляду на особливу важливість малого підприємництва для росту ефективності економіки в розвинутих ринкових країнах розроблена комплексна система для його підтримки. На жаль, в Україні у цьому відношенні зроблено зовсім небагато, а існуючі нормативні акти часто не виконуються через недофінансування відповідних програм чи правової „плутанини”.

До складових соціально-економічної ефективності можна віднести і те, що мале підприємство більш ефективніше вирішує проблему зайнятості, підвищує соціальну активність населення. Так, наприклад, у США з 1975 по 1992 роки на малих підприємствах зайнятість зросла в абсолютній величині на 82,3% (з 40,7 до 74,2 млн. чол.), а на великих підприємствах – лише на 30,3% (з 14,2 до 18,5 млн. чол.).

Рівень зайнятості населення характеризує ефективність використання трудового потенціалу держави та ступінь соціальної напруженості. Саме тому, навіть у розвинутих "ринкових економіках", що можуть забезпечити мінімальні прожиткові стандарти для своїх безробітних громадян, часто виникають проблеми, пов'язані із втратою кваліфікаційного потенціалу, мотивації до праці тощо. І підприємство виступає, в цьому випадку, ефективним "амортизатором" соціальної нестабільності та незахищеності працюючих.

В Росії, за оцінками спеціалістів, створення одного робочого місця на малому підприємстві коштує в 10 раз дешевше, ніж

на великому [5]. Всю повноту відповідальності (матеріальної, фінансової, юридичної) за результати господарської діяльності бере на себе власник підприємства (підприємець). Це і є головною особливістю малого підприємництва, і в цьому полягає його економічна сутність. Таким чином, мале підприємництво у ролі засобу виявлення економічної ініціативи людей може стати вирішальним фактором економічної стабілізації через створення нових робочих місць.

На малих підприємствах створюються більш сприятливі умови для розвитку підприємницьких якостей. Відсутність складної комбінованої організаційної структури управління і, навпаки, наявність системи делегування повноважень в малій фірмі призводять до концентрації управлінської діяльності в одній особі – власнику підприємства, що сприяє, в свою чергу, підвищенню продуктивності праці, якості виконуваних робіт. Крім того, робота в невеликих фірмах приваблива для творчих, науковомислячих людей, оскільки відкриває безмежні можливості для власної ініціативи; тут розповсюджені гнучкі умови праці та найму, багато питань вирішуються у рамках певних домовленостей, що служить мотивуючим чинником для працівників.

Мале підприємництво більш ефективно вирішує проблеми освітньо-культурного рівня людини та суспільства в цілому. Вивчаючи феномен потреб людини, що зростають у часі, економісти, соціологи, психологи прийшли до висновку, що приблизно з кінця 70-х років ХХ століття в розвинутих ринкових країнах для ділової людини в шкалі життєвих цінностей перше місце займає не величина заробітної плати, розмір преміальних доплат, соціального забезпечення і т.д., а, передусім, можливість самореалізації в професійній сфері. І сьогодні ця тенденція посилюється. Ріст високоінтелектуальної праці, зростаюча зацікавленість в самореалізації у процесі виробництва, переорієнтація працівників на автономну господарську діяльність свідкують про зміни у відношенні суспільства до малого підприємництва. Саме в цьому і полягає соціальна ефективність малого підприємництва, яку часто не можна виміряти кількісними показниками, проте вона має яскраво виражений соціальний ефект. Яскравим підтвердженням цьому є тенденція, що має сьогодні місце в промислово розвинутих країнах: із ростом освітнього, кваліфікаційного, культурного рівнів спеціалістів, мотивації їх праці у великих компаніях зменшуються. Багато хто із них відкриває свою власну справу, або ж переходить в невеликі високотехнологічні компанії.

Таким чином, узагальнюючий критерій, що відображає

абсолютну зовнішню ефективність малого підприємництва – це максимальна результативність при мінімізації витрат у вирішенні таких соціально-значущих завдань, як: вирішення проблеми зайнятості, підвищення соціальної активності населення, матеріалізація наукових знань та інтелекту, ріст освітньо-культурного рівня населення і т.д. Сьогодні є очевидною потреба нового наукового підходу до "підприємництва", малого зокрема, як складної соціально-економічної категорії, специфічного виду людської діяльності. Необхідно відійти від принципів "хрематистики", "лихварства", непродуктивного сектору, стосовно характеристики малого бізнесу та із всією повнотою відповідальності дослідити суть глибинних перетворень, що можуть статися в економіці держави при належній оцінці та, головне, підтримці малого підприємництва як особливої сфери господарювання. Окрім того, інститут підприємництва на сучасному етапі потрібно розглядати як складну економічну категорію, в межах якої знаходить своє логічне відображення продуктивна діяльність особи-підприємця та його соціальна функція в громадянському суспільстві.

Література

1. Подсолонко В.А., Миронова Т.Л. та ін. Підприємництво: Навч. Посібник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 616 с.
2. Інтернет-конференція в. о. Голови Держкомпідприємництва України К. Ващенко, 13.07.2007 р. – <http://www.liga.net>. – [27 липня 2007 р. – дата відвідув.].
3. Яковлев В.Л. Конструктивное предпринимательство. – М.: ИПА „Трил”, 1994. – С. 109-118.
4. Друкер, Питер, Ф. Бизнес и инновации: Пер. с англ. – М.: ООО „И. Д. Вильямс”, 2007. – 432 с.
5. Малый бизнес Москвы: методы анализа, итоги исследования // Вопросы статистики. – 1996. – №11. – С. 29.